

BARBARA KOEHLER

(Lublin)

SWOISTOŚĆ ETYKI ZARATHUSTRIAŃSKIEJ

„Mędrzec za przewodnika ma rozsądek”
Yasna 48.3.¹

Mędrzec Zarathustra to pierwsza twórcza osobowość Iranu, uchwytna dla nas jako postać historyczna. Pojawienie się trzy tysiące lat temu w Iranie Wschodnim Zarathustry i jego nauki było przełomowym historycznym wydarzeniem w świecie ludzi, z których znaczna większość hołdowała pierwotnym instynktom i prymitywnym popędom, nie przypuszczając istnienia wolnej woli u człowieka. Irańczycy zawdzięczają Zarathustrze wyprowadzenie ich z najniższego poziomu egzystencji – zawdzięczają mu cywilizację opartą na rewolucji intelektualnej.

Zarathustra koncentrował się na życiu doczesnym i jego efektywnym kreowaniu². W światopoglądzie Zarathustry na plan pierwszy wysuwają się zagadnienia związane bezpośrednio z człowiekiem, troska o człowieka funkcjonującego w nomadyjskim schemacie egzystencji i zagubionego w irracjonalnej metafizyce

---

¹ Zob. tekst źródłowy w: Ch. Bartholomae, *Die Gathas des Awesta. Zarathustras Verspre-digten*, Strasburg 1905. Zarathustriańskie *Gathy* włączone są do zbioru *Yasna*, zawierającego teksty wykorzystywane w religijnych rytuałach. Zbiór *Yasna*, wraz ze zbiorem modlitw i tekstów liturgicznych (*Visprat*), zbiorem praw religijnych (*Videvdāt*, prezentującym także stare mity i legendy) oraz Krótką Awestą (*Khorda Avesta*, zawierającą wyznanie wiary, modlitwy do bogów i zbiory hymnów dziękczynnych; *Yast*, *Nyaish*, *Gah*, *Siroze*, *Afringans*) stanowią zawartość współczesnej Awesty, religijnego księgozbioru Parsów. Awesta łączy różne tradycje i różne kultury religijne Iranu.

² H. H. Schaefer, *Zarathustras Botschaft von der Rechten Ordnung*, w: B. Schlerath (Hg), *Zarathustra. Wege der Forschung*, Band CLXIX, Darmstadt 1977, s. 113; P. Thieme, *Die Gathas des Zarathustra und ihr Verhaeltnis zu den Yasts des Awesta und den Liedern des Rigveda*, w: B. Schlerath, *Zarathustra. Wege der Forschung*, wyd. cyt., s. 213.

politeizmu. Zarathustra uświadamiał ludziom korzyści wynikające ze zmiany tradycji egzystencji zdominowanej przez walkę, strach i niepewność na światopogląd propagujący społeczną wrażliwość. Dzięki zaproponowanej przez Zarathustrę alternatywnej koncepcji życia tj. stworzenia uporządkowanej struktury społecznej (*Xsathra*)³ opartej na praworządności (*Asa*)⁴, dbałości o rozwój indywidualny człowieka (*VohuManah*, *Armatay*, *Harvatat*, *Amertatat*)⁵ oraz na bezpieczeństwie fizycznym i ekonomicznym społeczeństwa⁶, człowiek poznał możliwości własnego umysłu, swoje psychiczne predyspozycje, zdolność do ogólnego rozwoju. Stał się samoświadomy.

Proces rozwoju świadomości człowieka jest jednoznaczny z kształceniem go, co też Zarathustra czynił. Wykształcenie i zdobycie podstaw duchowości zgodnie z nauką Zarathustry, otwiera w człowieku potencjał zdolności do oceny i poznania. Takie też prawdopodobnie przyświecało mu założenie, gdy głosił światopogląd proklamujący dostępność każdego człowieka do nauki, oświecenia nie uwarunkowanego pośrednictwem kapłanów, ofiar, kultu. Kładł nacisk na niezależność woli, wolność wyboru, kształtowanie indywidualnego światopoglądu nie uwarunkowanego dyktatem sił nadprzyrodzonych.

Priorytetowym celem Zarathustry, warunkującym powodzenie reformacji ekonomiczno-społecznej było uświadomienie ludziom wagi autonomicznego myślenia, odpowiedzialności za siebie i poczucia obowiązku. Chcąc zmienić sposób wartościowania życia przez Irańczyków, domagał się Zarathustra uznania moralnego znaczenia świata, szlachetnego postrzegania człowieka jako istoty świadomej, zdolnej rozumować i dokonywać wyborów o etycznym charakterze. Poprzez czynności wypełniania indywidualnych i społecznych obowiązków przez jednostkę, dostrzegał Zarathustra możliwość jej etycznego rozwoju. Propagował naukę moralności opartą na prawdach, do których rozum ludzki doszedł o własnych siłach na drodze doświadczenia i dedukcji bez odwoływania się do pomocy metafizyki⁷.

³ Zob. w tekście źródłowym: *Yasna* 30.7., *Yasna* 32.11., *Yasna* 43.6., *Yasna* 43.13., *Yasna* 44.7., *Yasna* 47.1., *Yasna* 50.3-4., także H. Lommel, *Die Religion Zarathustras nach dem Awesta dargestellt*, Tübingen 1930, s. 56, przypis 1.

⁴ Zob. *Yasna* 28.4-5., *Yasna* 30.9-10., *Yasna* 31.17., *Yasna* 32.9., *Yasna* 33.8-14., *Yasna* 34.7-15., *Yasna* 43.14., *Yasna* 44.20., *Yasna* 45.7., *Yasna* 46.10., *Yasna* 47.2., *Y* 48.11-12., *Yasna* 49.12., *Yasna* 50.7-11., *Yasna* 51.8., *Yasna* 51.16.

⁵ Rozwój świadomości, kształtowanie charakteru, dążenie do osiągnięcia nieśmiertelności poprzez zrealizowanie doskonałości, zob. *Yasna* 33.8., *Yasna* 44.17., *Yasna* 45.5.

⁶ Ch. Bartholomae, *Zarathustras Leben und Lehre*, w: B. Schlerath, *Zarathustra. Wege der Forschung*, wyd. cyt., s. 11.; zob. *Yasna* 28.4.

⁷ Zob. *Yasna* 33.6.

Politeizm, będący współczesną Zarathustrze formą niewolnictwa, dawał człowiekowi pozorne poczucie bezpieczeństwa, uchronił go przed odpowiedzialnością i ryzykiem podejmowania decyzji. Przy zachowywaniu się tendencji do interesownej selekcji informacji, dezinformacji i utrudniania dostępu do wiedzy, moralność czasów Zarathustry służyła jako środek manipulacji człowiekiem i jego kontroli. Z tego względu Zarathustra wymagał od ludzi zachowania świadomej postawy względem rzeczywistości.

Zawarte w przekazie Zarathustry (tj. w Gathach) elementy duchowe, społeczne i ekonomiczne nauki mędrca miały swoje źródło w specyfice zarathustriańskiej etyki. Moralność zarathustrianizmu nie odwołuje się do czynników nadprzyrodzonych. Przekaz mędrca jest nauką o rzeczywistości, nauką o mądrości życia, która zwolennikom (*magavan*) myśli zarathustriańskiej, ludziom otwartym na edukację, zmiany i doświadczenie służyła pomocą i poradą w kształtowaniu egzystencji. Nauką, która była propozycją Zarathustry, jak można godnie żyć. Godne, szlachetne życie uwzględnia potrzeby, oczekiwania, zdolność rozumowania ludzi wynikające z ich poziomu świadomości. Oświecenie przyjmuje tu wymiar wyjścia poza więzy tradycji, zmianę światopoglądu i bezpośrednio związanego z tym procesem rozwoju cywilizacyjnego.

Modlitwy i składane ofiary nie rozwiążą nurtujących ludzi problemów. Tu pomocna jest tylko aktywność umysłu, nauka ukazująca możliwość wyjścia z kryzysu przemocy i niewiedzy. Alternatywne rozwiązanie, które proponuje Zarathustra, to samodoskonalenie się i odpowiedzialność indywidualna samych zainteresowanych, a nie rozpaczliwa nieporadność i liczenie na pomoc nadprzyrodzonych mocy. Uporządkowane stosunki międzyludzkie, zorganizowane społeczeństwo przynoszące profity w postaci bezpieczeństwa, perspektyw rozwoju ekonomicznego i kulturalnego, a w konsekwencji wyższego standardu życia buduje się, jak wynika z nauk Zarathustry, na wiedzy, rozumowaniu, swobodzie wyboru, a siłą, która sprawia, że ludzie dążą do rozwoju i cywilizacji jest w opinii Zarathustry mądrość, rozsądek (*Mazdah*)⁸.

⁸ Zob. F. B. J. Kuiper, *Avestan Mazda*, „Indo-Iranian Journal” I, 1957, s. 86 n., H. Humbach, *Ahura Mazda und die Daevas*, „Wiener Zeitschrift für die Kunde Sued- und Ostasiens” I, 1957, s. 81 n., S. Konow, *Jh. Commemoration Volume*, Poona 1937, s. 217 n., O. G. von Wesendonk, *Das Weltbild der Iranier*, München 1933, s. 69, M. Wilkins-Smith, *Studies in the Syntax of the Gathas of Zarathustra together with Text, Translation and Notes*, „Language Dissertations” IV, Philadelphia 1929, s. 27; por. F. Koenig, *Aelteste Geschichte der Meder und Perser*, Leipzig 1934, s. 57 n. Odnośnie do apelativum (*Mazdah Ahura*) zob. M. M. Mayrhofer, *Die Arier im Vorderen Orient- ein Mythos?*, „Oesterreichische Akademie der Wissenschaften”, Philosophisch-historische Klasse, Sitzungsberichte 294, Band, 3, Abhandlung, Wien 1974, s. 11–34, S. S. Hartman, *Der Name Ahura Mazda*, w: *Synkretismus im syrisch-persischen Kulturgebiet*, Bericht über ein Symposium in Reinhausen bei Goettingen 4–8.10.1971 [Abhandlungen der Akademie der Wissenschaften. Goettingen, III Folge, Nr. 96, Goettingen 1975], s. 170–177.

Ubezważnowolnienie człowieka mocą boskiego autorytetu to podstawowa przeszkoda w procesie oświecenia, uzyskania przez jednostkę wolności. Zastygły wzorzec zachowań ludzkich określający postawę moralną indywiduum opartą na dogmatach, nie popartą poznaniem empirycznym jest z perspektywy nauk Zarathustry nie tylko nie przydatny, a wręcz szkodliwy. Moralność w ujęciu Zarathustry jest wyrazem stanu ducha i woli, przejawiających się we właściwym myśleniu (*VohuManah*)⁹, szlachetnych słowach i czynach¹⁰. Postawa ta, pozbawiona charakteru pustej deklaracji, wyraża się harmonią między czystą intencją a działaniem człowieka, zgodnością przekonania i czynu. Nie istnieje dyktat siły wyższej poza konsekwencjami własnych czynów. Moralność jest tylko tam, gdzie istnieje świadomość. Rozwój indywidualnej świadomości przez człowieka nabiera w nauce Zarathustry cechy wręcz obowiązku.

Zarathustra nie akceptował politeistycznego światopoglądu determinującego ówczesny ogląd świata. Nie ubarwiał wizji świata i nie dążył do przekraczania bariery ludzkiej egzystencji przez tworzenie mirażu życia pozagrobowego. Wyjście człowieka poza porządek świata nie ma, w świetle nauki Zarathustry, uzasadnienia. Wszelkie wysiłki powinien skupić człowiek na nauce, doskonaleniu siebie, mobilizacji innych do samorealizacji i kolektywnego urzeczywistnienia prawa społecznego porządku.

Opierając swoją naukę na prymacie rozsądku (*Mazdah*), zrezygnował Zarathustra z zalecania człowiekowi czynienia dobra motywowanego kramarską pobudką, nie weryfikowalną za życia nagrodą po śmierci. W zamian zaproponował światopogląd oparty na możliwości indywidualnego wyboru przez człowieka, determinowany jego wolną wolą. Esencja przekazu Zarathustry przesycona jest mocą głębokiej etyki człowieka postawionego przed decyzją niezależnego wyboru. Powodująca człowiekiem wola nie jest stałą absolutną, ale składową indywidualnego przeżycia. Działanie jest tylko wtedy wyrazem wolnej woli, jeśli spełnia warunek realizacji postulatów moralnych, to znaczy zachowuje wewnętrzną swobodę wyboru, osobowy indeterminizm. Z nauki Zarathustry jednoznacznie wypływa wniosek, iż moralność określona przez dogmat, nakaz składania krwawych ofiar dla ułagodzenia gniewnego bóstwa nie ma wartości etycznej¹¹. Moralność budowana na bezkrytycznym posłuszeństwie i uległości wobec bóstw i kapłanów (gminy wyznaniowe karpanów, usigów) zamiast na wiedzy, zrozumieniu i wolności jest sama zasadą niemoralną. Doskonała wolność moralna wolna jest od dogmatów

⁹ Zob. *Yasna* 28.6., *Yasna* 43.7–8., *Yasna* 43.11., *Yasna* 43.13., *Yasna* 43.15., *Yasna* 44.1., *Yasna* 46.3., *Yasna* 49.1.; także Ch. Bartholomae, *Altiranisches Wörterbuch*, Berlin 1961, Sp. 1126–1133.

¹⁰ Zob. *Yasna* 33.2., *Yasna* 33.14., *Yasna* 47.1.

¹¹ Rozpowszechnione wówczas były taurobolia i kult haomy (halucynogenny napój rytualny).

i wszelkich przesądów. Moralnością nie może władać instytucja, lecz rozum. Moralny porządek świata tworzy sam człowiek. Źródłem zarathustriańskiej etyki jest rozsądek działającego człowieka, a moralność to praktyczny wyraz jego poziomu świadomości.

Zarathustriańska zasada moralności nie ma charakteru nakazu czy zakazu. Zarathustra jedynie uświadamiał, uczył, doradzał. Wybór, którego należy dokonać, ma charakter etyczny, dotyczy właściwej drogi życia. Człowiek staje wobec alternatywy: podążać za sprawiedliwością i pokojem lub kroczyć drogą ułudy, zła i przemocy. U podstaw wyboru, podyktowanego poziomem rozwoju świadomości człowieka, stoi wolna wola człowieka, a konsekwencje wyboru mogą mieć diametralnie różny charakter. Jako przykład tego biegunowego dramatu wskazał Zarathustra samą naturę, gdzie wszelkie istniejące w przyrodzie przeciwieństwa można opisać i wyrazić za pomocą siły pozytywnej, kreatywnej, i biegunowo od niej różnej siły destrukcji. Zgodnie z nauką Zarathustry świat ludzkich wartości moralnych zobowiązany jest do walki o triumf wiedzy i dobra przeciw życiu destrukcyjnemu, pozbawionemu tych wartości.

Subtelności zarathustriańskiej etyki zrozumiałe były tylko dla ścisłego grona ówczesnych intelektualistów skupionych wokół Zarathustry. Dla Irańczyka o przeciętnym poziomie świadomości, zainteresowanego wyłącznie ekonomiczno-społecznym aspektem nauk mędrca potrzebne było sugestywne obrazowanie przemawiające do wyobraźni. W tym celu Zarathustra sięgnął do mitologii. Świadomość ambiwalencji natury była już mocno zakorzeniona w społeczeństwie irańskim. Ilustrując przeciwstawne sobie siły natury (te dwie moce później stają się materią i duchem¹²) wykorzystał Zarathustra mit o śpiących duchach¹³. Wzorce kulturowo-historyczne zawarte w micie prowadzą do źródeł staroaryjskiej legendy o dwojakiej naturze boga wiatru Vayu (dobry Vayu i zły Vayu). Vayu, moc istniejąca poza dylematem decyzji moralnych, potencja nie poddająca się żadnemu ze sposobów wartościowania świata, w interpretacji Zarathustry staje się symbolem uniwersalnej pierwotności¹⁴.

Boskość Vayu w swej istocie zawiera dwa aspekty własnej natury, dwa aspekty tego samego stanu, dwie różne formy tej samej rzeczywistości, zarówno pozytywny (*VohuManah*), jak i negatywny (*AkaManah*), dlatego może dać początek tym si-

¹² Zob. K. Barr, *Avesta*, Kopenhaga 1954, s. 42 n.

¹³ Zob. *Yasna* 30.3-6.; por. teksty źródłowe: *Khorda Avesta /Xarset Nyayisn* 1.8., oraz *Videvdāt* 19.13., w: F. Wolff, *Avesta, die heiligen Buecher der Parsen*, Strasburg 1910 (Berlin 1960).

¹⁴ Na tej podstawie Stig Wikander wysunął hipotezę, że Zarathustra musiał być wychowany w kulcie boga Vayu, zob. S. Wikander, *Vayu. Texte und Untersuchungen zur indo-iranischen Religionsgeschichte*, Teil I, Uppsala – Leipzig 1941, ss. 207 n. Podobną ideę (w postaci braci bliźniąt Ahuramazdy i Ahrimana) zawiera zoroastryzm i zurwanizm, a następnie przejmuje manicheizm.

łom, przejawiać się jednocześnie poprzez te siły. Obie, przeciwstawne sobie moce istnieją od początku świata i przyjęły swoją naturę z wolnego wyboru¹⁵. Ustanowiły niejako prototypy zachowania dla ludzi, którzy muszą zaakceptować konieczność dokonania takiego wyboru. Ów wybór rodzi się z wolności jednostki, odwagi personalnej przyznania racji bytu także istnieniu tzw. ciemnej strony natury człowieka (niewiedzy). Nieustanne zmagania człowieka z samym sobą, ze swoją własną psychiką, nabytym zgromadzeniem doświadczeń są odwiecznym, naturalnym ludzkim dramatem. Uświadomienie ludziom, do jakiego stopnia ich szczęście zależy od przyjętego zespołu wartości, od reguł prawa, któremu podporządkowali swoje życie było zamierzeniem Zarathustry. Nie narzucał on nikomu określonych zasad moralnych¹⁶, uświadamiał jedynie konsekwencje, jakie pociąga za sobą przyjęcie tych czy innych zasad¹⁷.

Istniejący w naturze antagonizm i zarazem współzawodnictwo między dobrem i złem przenosi Zarathustra bezpośrednio na płaszczyznę świadomości człowieka, sprowadzając owe zmagania do wyboru przeciwstawnych etycznych pojęć, świadomej decyzji między dobrem tj. rezultatem właściwego, pozytywnego myślenia (*VohuManah*), a złem będącym wynikiem myślenia destrukcyjnego (*AkaManah*)¹⁸. Walka tych dwóch sprzecznych sił w odniesieniu do człowieka odpowiada poziomowi świadomości człowieka – świadomości rozwiniętej i świadomości nierozwiniętej, wiedzy i jej braku.

Zarathustra był przekonany o pozytywnej, twórczej sile swojej nauki mającej moc oświecającą (*Amesa Spentas*)¹⁹. Niewiedza jest niebezpieczeństwem rzeczywistym, a rozpoznanie tego faktu przez Zarathustrę zmobilizowało go do reformacji, dało podstawy jego nauce. Zło (niewiedza, brak zdolności rozumienia) podobnie jak dobro (wiedza, zdolność rozumienia, siła twórcza) są potęgą realną, odbiciem stanu ducha człowieka, poziomu jego świadomości manifestującego się czynem. Dobro wyraża się twardą walką jednostki aktywnie włączonej w uporządkowanie świata. Przejawów zła dopatruje się Zarathustra w bierności, stagnacji indywiduum na animalnym poziomie, zwalczaniu ludzkich wysiłków mających na celu poprawę warunków życia, zapewnienia pokoju i bezpieczeństwa, stabilnych warunków do rozwoju duchowego.

¹⁵ Zob. *Yasna* 45.2., *Yasna* 20.3n.

¹⁶ Zob. *Yasna* 31.15.

¹⁷ Zob. *Yasna* 28.7., *Yasna* 53.1., *Yasna* 31.18., *Yasna* 31.20., *Yasna* 44.13.

¹⁸ Por. H. Lommel, *Die Gathas des Zarathustra*, Basel – Stuttgart 1971, s. 18–19.

¹⁹ Zob. P. Thieme, *Die vedischen Aditya und die zarathustrischen Amesa Spenta*, w: B. Schlerath (Hg), *Zarathustra. Wege der Forschung*, wyd. cyt., ss. 397 i 405, W. Lentz, *Zeitschrift der Deutschen Morgenlaendischen Gesellschaft*, Band 103, Leipzig 1953/4, s. 330 n.

Dobro osiągalne jest poprzez wyrzeczenie się i uwolnienie od niższych cech natury w sferze zmysłowej i duchowej. Zwycięstwo nad złem natomiast nie polega na fizycznym zniszczeniu go, ale na kreatywnym działaniu w celu jego rzeczywistego przeobrażenia w kierunku oświecenia (*Amesa Spentas*). Zło może być wyeliminowane tylko przez poprawność myślenia, światło poznania. Każdy człowiek wykazujący aktywność w tym kierunku stawał się narzędziem postępu rozumianego w sensie uniwersalnym, włączał się w jego tworzenie. Dzięki duchowej aktywności osiąga się stan poznania, wglądu, który umożliwia istocie ludzkiej doskonałe rozpoznanie natury, czyniąc ją jednocześnie niezależną od natury. Ową prawdę zdobywa się na drodze egzystencjalnej aktywności poprzez obserwację, doświadczenie, analizę.

Wyeksponowany przez Zarathustrę etyczny konflikt istoty człowieczeństwa wywołał stopniowe rozbudzenie się świadomości ludzkiej. Wiedza i niewiedza, czynniki determinujące kondycję moralną człowieka, osiągnęły status elementów nierozzerwalnej dualistycznej struktury, która stanowiła narzędzie stawania się świata, jego transformacji, ewolucji, ciągłej dynamiki. Wybór drogi przez człowieka determinowany jego wolną wolą miał wymiar nie tylko indywidualny, dotyczył losu nie tylko jednostki. Decydował jednocześnie o odpowiedzialności za społeczeństwo, zespołowość, świat i jego przyszłość. Być wolnym, zgodnie z nauką Zarathustry, oznacza być świadomym konsekwencji indywidualnych decyzji, przejęcia odpowiedzialności za własną i współodpowiedzialności za społeczną egzystencję.

Pojęcia dobra (*VohuManah*) i zła (*AkaManah*) w przekazie Zarathustry nie służyły do wydawania moralnych osądów. Nie oznaczały też stałych cech indywidualnych, nie określały trwałych relacji międzyludzkich, ale były pytaniem o indywidualną decyzję. Konstytuując trzecią, oprócz dobra i zła, siłę decydującą: wolną wolę człowieka, przyznał Zarathustra tym samym człowiekowi niezależność, wolność. Każdy człowiek z własnej woli, zgodnie z poziomem swojej świadomości samodzielnie dokonuje wyboru drogi życia²⁰. Rozwinięty człowiek jest świadomy swojej wartości, pozycji w świecie i wagi konsekwencji, jakie wynikają z dokonanego przez niego wyboru.

Etyka głoszona przez Zarathustrę nie przeciwstawia swoich norm naturze, lecz je z niej wywodzi. Mając staro-irańskie korzenie, nie posiada jednakże charakteru mitologicznego. Niesie konkretne praktyczne treści dotyczące ziemskich realiów: prawda – kłamstwo, porządek – chaos, tworzenie – destrukcja, przemoc – spokój, życie – śmierć. Ma solidne podstawy wynikające z faktów egzystencjalnych. Wysiłki zmierzające do urzeczywistnienia uniwersalnego porządku są

---

²⁰ Zob. *Yasna* 30.1–2.

treścią historii ludzkości. Za czynnik decydujący o powodzeniu takiego zamierzenia uważa Zarathustra wspólne ludzkie działanie, społeczną współpracę, kolektywną aktywność, gotowość poświęcenia się jednostki sprawie wspólnego dobra. Zarówno w życiu prywatnym, jak i działalności zawodowej czy społecznej człowiek musi ciągle dokonywać wyborów, przesądzać o czymś, podejmować decyzję. Sens wszelkiej aktywności i jakości podejmowanych decyzji zależy od dokonania właściwego wyboru determinowanego posiadaniem rzetelnej wiedzy i jej odpowiedniego wykorzystania.

Nauka, wiedza, oświecenie, poznanie ma charakter uniwersalny i jednocześnie indywidualny, bardzo osobisty, przekraczający ramy kulturowe, nie związany z dogmatem. Jest doświadczeniem i uzyskaniem na tej drodze pewności, że niemożliwe jest oświecenie człowieka środkami nakazu i zakazu. Pewności, której nie da się przekazać, a którą uzyskuje się na drodze indywidualnej samorealizacji tj. nauki popartej doświadczeniem. W kontekście nauk Zarathustry, człowiek jest twórcą własnego przeznaczenia i jednocześnie partycypuje w kształtowaniu losu społeczeństwa. Twórcza inicjatywa człowieka w kształtowaniu rzeczywistości wymaga instrumentów w postaci odpowiedzialności i wiedzy. To rozwinięta świadomość umożliwia realizację kreatywnych zamierzeń i działań²¹. Wykorzystując naturalną zdolność do logicznego myślenia, człowiek tym samym nabywa umiejętność kształtowania własnego losu. Tylko świadomy człowiek może być twórcą dobrego losu własnego i innych²². Efektem edukacji, sumiennej pracy, popartych poczuciem odpowiedzialności jest osiągnięcie zamierzonego celu, przejścia od niewiedzy do wiedzy, zrozumienia historycznej konieczności procesu cywilizacji.

---

²¹ Zob. *Yasna* 31.11., *Yasna* 53.5.

²² Zob. *Yasna* 31.22., *Yasna* 47.2.